

ТӨРӘЛІ ҚЫДЫР

МӘУЛӘНӘ ЖӘЛӘЛӘДДИН РУМИ
ЖӘНЕ ПОЭЗИЯ

В статье анализируется мысли восточного поэта Жалалиддина Руми о поэте, поэзии с точки зрения суфизма.

Makalede doğu şairi CelaleddinRumi'nin şair, şiir hakkındaki fikirleri sufizm açısından değerlendirilmektedir.

Шығыс мұсылман әдебиетін Мәуләнә Жәләләддин Руми мұрасынсыз көзге елестету мүмкін емес. Жазған шығармаларымен күллі адамзат баласын тамсандырған шайыр өзінің артында мәңгі өшпестей етіп өлең сөзден ескерткіш жасап кетті. Шайырдың қаламынан туған өлең жолдары кейінгі ұрпақты тек эстетикалық жағынан емес, сонымен бірге рухани жағынан да тәрбиелеп келеді. Олай болатын себебі, оның адамзат болмысындағы мәңгілік тақырып - «кәміл инсан» мәселесін өлең сөзбен өрнектеп шығуында еді.

Жалпы өткен тарихымызға көз жібертсек, түркі ұландарының ислам өркениетіне қосқан үлесінің ұшан теңіз екеніне көз жеткізеріміз анық. Бірнеше тілде қатар қалам тербеген түркі шайырлары өлең сөздің дамуына көп септігі тиді. Классикалық парсы поэзиясының белді өкілдері саналатын Низами Гәнджәуи және Әмір Хосрау Дехлеуи секілді сөз зергерлерінің асыл тегі түркіден шыққаны белгілі. “Aslem türkist egerçi hindu guyam” [1. 77] яғни «Һиндуша айтқаныммен әсілім түркі» деп жырлаған Мәуләнә көкейдегі даналық нұрларын да парсы тілі арқылы жеткізіп отырды.

Мәуләнә шығармашылығында ең бір шоқтығы биік тұрған туындысы, сөз жоқ, «Мәснәуи-е Мәуләуи». Шайыр өзінің Хаққа деген ішкі сырын осы шығарма арқылы жеткізген.

بشنو از نی چون حکایت می کند

از جدایی ها شکایت می کند

«Найдың не айтып жатқанына құлақ сал,
Ол саған жалғыздықтың мұнын шағады [2. 5], -
(жолма-жол аударма)

деп бастап, найдың сырлы әлемін жырлайды. Ақын ғашықтардың ішкі сырын осы най арқылы жеткізуге тырысқан. Ол ғашықтық отының найға түскенін, егер най ғашықтар киссасын айтар болса, жүректерді тебірентіп, тындаушыны мәжнүн қылатынын, сондықтан да мүміндер жүрегін жаулап алуда «заһар мен есірткі» секілді найға тең келер ешнәрсе жоқ екенін жазады. Най – шайыр туындысының басты символы һәм ұстыны. Сондықтан да бұл шығарманың алғашқы он алты бәйті кейде «Найнама» деп те аталады.

90 Расында, ұстаның су жағалай өсіп тұрған қамыстардың ішінен бір

талын үзіп алған күнінен сыбызғының жалғыздығы басталған, найстанға қайтсам деген тілегі орындалмас арманға айналған. Іштегі бар қуаныш қайғы-мұңға, ал қайғы-мұң ғашықтың сырына ұласқан. Сыбызғының мұңды әуені – жалғыздықтың зары, соның ішінде асыл тегіне, бастапқы қалпына қайтуды аңсаған әр сопының іштегі мұны, Жаратушымен қауышуды қалаған ғашықтың күндегі құлшылығы. Осылайша жалғыздықтан жабыққан сыбызғының қайғы-шерін тарқатамын деп Руми ақын Хаққа ғашықтардың ішкі-сырын, олардың дүниетанымын ақтарып сала берген. Алла берген шабыттың арқасында жүректегі иләһи нұр көкейден даналық сөз ретінде шығып отырған. Сондықтан да бұл шығарма ғасырлар бойына Хақ жолына түскен жандардың қолынан түспес асыл қазынасына айналды.

Артында өшпес мәңгі мұра қалдырған Жәләләддин Руми өзіш ешқашанда шайырмын деп есептемеген. Сондықтан да замандастары секілді патша сарайларында өлең сөздің жарысына да түспеген. Ақындықты кәсіп қылып жан бақпаған, оны атақ-даңққа жеткізер құрал деп те санамаған. Қырық жасына келгенше, яғни ұстазы Шәмс Тебризбен кездескенше бір бәйт те жазбаған деген деректер бар. Мәуләуитанушы ғалым Кәзім Мұхаммадидің сөзімен айтар болсақ, «Алайда Мәуләуи өзге шайырлар секілді шайыр емес. Ол қаншалықты көп өлең жазса да, сол жазған дүниелері жоғары деңгейден табылып жатса да, ол өзін ақынмын деп есептемеген, оны мақтан да тұтпаған. «Шайыр» деген атқа ие болу үшін кейбір ақындар секілді бір өлең жазамын деп, басын тауға да тасқа да соқпаған»[3. 36].

Әдетте, қолына қалам алған шайырлар білгілі тақырыптың төңірегінде қалам тербеп, өз ойын, ішкі-сырын қалыптасқан түрмен жеткізуге тырысатыны белгілі. Тақырыптың көркемдік шешімі қай деңгейде шешілетіндігі шайырдың шеберлігіне тікелей байланысты. Тақырып пен көркемдік шешімнің үйлесуі, ырғақ пен ұйқастың бір уәзінде болуы, идея мен мазмұнның анық шығуы үшін ақын бар қабілетін салады. Сондықтан да артында өлең сөзден ескерткіш қалдырғысы келген шайырлар балағат іліміне өте жауапкершілікпен қараған. Алайда Мәуләуи өзінің «Фин мә фин» (Ішідегісі ішінде) атты шығармасында ақындықты өзіне ар санап: *من از کجا؟ شعر از کجا؟ و الله که من از شعر بیزارم و پیش من از این بتر (بدر) چیزی نیست؛ در* «Мен қайда?, өлең қайда? Уаллаһи, мен өлеңнен бизармын, мен үшін одан жаман нәрсе жоқ. ...Біздің ортамызда шайырлықтан өткен қорлық жоқ», [4. 74]- деп жазған.

Артында қалдырған әдеби мұраларының көлемі жағынан бірнеше шайырды орап түсетін Мәуләуидің көркем сөзге, оны жасаушы шайырлық пен ақындыққа деген көзқарасын сопы ақын Әбдірахман Жәмидің «Бұрынғы данышпандардың айтуынша өлең дегеніміз, ол «мақаддимат хаял», яғни тыңдаушының ойын қозғаушы және мағынасы оған бақыт сыйлаушы....Расында да өлең қандай әдемі, қаншалықты кереметке бай және қаншалықты биік. Өлеңнен ұлырақ керемет бар мекен?! Өлеңнен сикырлырақ

сиқыр бар мекен?!» [5. 66] деген қанатты сөздерімен салыстыра отырып, екі ақынның поэзия хақындағы түсінігінің алшақтығын аңғаруға болады.

Сондай-ақ Мәуләуи өз ғазалдарының бірінде:

شعر چه باشد بر من تا که از آن لاف زخم
هست مرا فن دگر غیر فنون شعرا
شعر چو ابريست سیه من پس آن پرده چومه
ابر سیه را تو مخوان ماه منور به سماء

Мен одан сандырақтайтындай, өлең маған не бопты!?
Мендегі бар дүние басқа шайырлардын өзгеше
Өлең қара бұлт болса, (онда) мен ай секілді пердемін
Қара бұлтты сен көктегі нұрлы айға қарап оқыма! [6, 159]-
(жолма-жол аударма)

деп, өлеңді қара бұлытқа теңеп, өзінің жыр-жолдарын көктегі айға балағанының куәсі боламыз. Сондай-ақ ол:

رستم از این بیت و غزل ای شه و سلطان ازل
مفتعلن مفتعلن مفتعلن کشت مرا
قافیه و مغلطه را گو همه سیلاب بیر
یوست بود پوست بود در خور مغز شعرا

Бәйіт пен ғазал хақында шынымды айтар болсам,
Ей, Жаратқан,
Муфтағилун, муфтағилун, муфтағилун өлтірді мені.
Қафия мен бос сөз айт та, барлық буынды сана,
Ол тек шайырлардың санасын жеуші тек қабық, қабық қана [6. 38].
(жолма-жол аударма)

деп жырлаған.

Сопы шайырлардың өзге ақындардан айырмашылығы: олардың тақырып іздемейтіндігі және ұйқас қумайтындығы. Сондай-ақ жазған дүниесін көп өңдемейтіндігі. Себебі Хаққа ғашық ақын өз туындысын жәзбәға кенелгенде яғни, машұқының дидарын көргеннен кейінгі ерекше бір жағдайда (халат) немесе Жаратқанның жамалына қатты ынтыққан уақытта пайда болатын үлкен илһамның үстінде отырып жазады. Сондай күйге (халға) жеткен ғәріп (Хақты танушы) сол кездегі көңіл-күйін бірден төгіп салады. Жоғарыда Мәуләуидің «Мендегі бар дүние басқа шайырлардын өзгеше» деп жазатыны да содан. Шығармада басты мәселе ұйқас емес, мағына болғандықтан да «Муфтағилун, муфтағилун, муфтағилун өлтірді мені» - деп қалам тербеді. Ол атак-даңққа дәметіп, жеңіл тақырыптарға барып, ұйқас қуған сарай маңында жүрген кейбір шайырларды сын садағына алды. Ондай ақындардың сөз өнерінің қадірін қашырып жүргенін ашына

отырып жазды. Оның «бұл күнде ақындықтан өткен қорлық жоқ» деп қалам тартуының астарында көркем сөзге деген қамқорлық жатыр еді.

Хаққа деген ғашықтықты жырлаған Мәуләуи өзінен бұрын өткен шайырлардың айтқанын қайталамауға тырысты. Сондықтан да ол:

نوبت کهنه فروشان در گذشت
نو فروشانیم و این بازار ماست

Көне сатушылардың заманы өтті,
Біз жаңа саудагерміз, сондықтан бұл – біздің базар [6. 424], -
(жолма-жол аударма)

деп, ескі тақырыпты қаузаушылардың дәурені өткенін айта келе, әдебиет деген ұлы майданға тың тақырып, жаңа леппен кіругі тырысты. Тағы бір жерде «Енді, жана сөз айт, екі әлем өзгерсін» деп жырлады. Бұл да болса оның сөз өнеріне деген үлкен жауапкершілігін көрсетсе керек. Ол мағынасыз тақырыптың ғасырлар бойына жырланып келе жатқанына қатты ашынды. Өлеңдегі басты мақсат ұйқас емес, мазмұн екеніне назар аударды. Сондықтан да оның негізгі шығармасы «Мәснәуи-е мәғнәуи-е М.әуләуи» яғни «мағынаға толы Мәуләуи мәснәуиі» деп те аталды.

Орта ғасырда нәзира дәстүрінің қатты дамығаны белгілі. Сол дәуірде қалам тербеген шайырлар әдебиет майданына қызу араласып, бірі жырлаған тақырыпты екіншісі одан әрі дамытып, біріндегі әдеби өрнекті тағы бір ақын жетілдіріп, аға буынның жырлаған шығармасына кейінгі толқын үн қатып, іштей сөз өнерінің «жарысына» түскендіктен де, әдебиеттің, соның ішінде поэзия әлемінің кеңістігі кеңейе берді. Әдебиеттегі «Ләйлі-Мәжнүн», «Ескендір» және «Хосрау-Шырын» секілді тақырыптарға шығыс шайырлары жарыса отырып қалам тербеді. Әр шайыр әдебиет майданында өз үнін, өз қолтаңбасын қалдыруға тырысты. Содан «хамса» (бестік) дәстүрі қалыптасты. Бірнеше әдеби өрнектер мен шайырлық шеберліктердің өрнектелетін тұсы да осы кезең болатын. Алайда Мәуләнә Рүми мұрасын бұл топтағы ақындар шығармаларымен қатар қоя алмаймыз.

Бұл пікірден шайыр аруз іліміне, ондағы дыбыс әуезділігіне, буын үндестігіне, қарияның бірлігіне тіпті назар аудармаған екен деген ой тумаса керек. Ақын мұрасын зерттеген ғалымдардың бәрі де оның шығармаларының белгілі бір әуенге, ырғаққа және ұйқасқа құралғанын жазған. Мәуләуитанушы ирандық ғалым Кәзім Мұхаммади «...Мәуләнә үш жарым мыңдай ғазал жырлаған. Сонда елу бес өлең өлшем бірлігін қолданған. Біздің шайырларымыздың ешқайсысы да парсы тілінде мұншалықты өлең өлшемін дамытқан емес.

Шәміс Қайстың көне заманда болған, бірақ бұл күнде ұмытылған өлшем деп жүргендерінің басым бөлігін осы Мәуләуи дүниеге әкелген әрі кәдімгі (жиі кездесетін) өлшемдерден анағұрлым артық жасаған» [3. 39] – деп

жазды. Сондай-ақ, ғалым Фәрузанфар: «Мәуләнә - талант. Яғни бұрыннан ақын емес адамның (аяқ астынан) өлең шығаруы; ешбір әдеби ортада өлең сырын игерместен, шайырлықта жаттықтастан, көркем сөзбен жыр жазуы әрі оны керемет жеткізе білуінің өзі ғажап! Әрі оның қаламынан туған дүниелер көлемі жағынан біздің бұл күнде есімдері күллі әлемге белгілі мәшһүр болған атақты шайырларымыз Фердауси Туси, Сағди Ширази және Хожа Хафиз шығармаларын бірнеше есе орап түседі. Бұдан шығатын қортынды Мәуләнаның шайырлығы иләһи күдіреттің арқасында пайда болған» [7.147]-деп, оның шайырлық шеберлігін жоғары бағалаған.

«Уаллаһи, мен өлеңнен бизармын»-деп жазған Мәуләуи өз шығармалары арқылы шығыс мұсылман әдебиетінің деңгейін тағы бір сатыға көтеріп кетті. Оның қаламынан туған сөз зергерлері кейінгі ұрпақтың рухани дүниесін байытып, ұлттық дүниетанымның қалыптасуына өз септігін тигізіп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шимшек А. Мәлана Жалал әд-дин Руми– түрік// Түркология. №2. Түркістан, 2006.
2. مثنوی معنوی. دفتر اول. تهران؛ کاوس. ۱۳۷۶
3. مولانا. پیر عشق و سماع. تهران؛ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات. ۱۳۸۱
4. فیہ ما فیہ. مولانا جلال الدین رومی. تهران؛ کاوس. ۱۳۸۹
5. Бахористон. Абдурахмон Жомий. Тошкент: Ёзувчи, 1997.
6. دیوان شمس. مولانا جلال الدین رومی. تهران؛ کاوس. ۱۳۸۹
7. یادنامه مولوی. تهران؛ فردیس. ۱۳۶۹

RESUME

Kydyr T. (Turkistan)
Maulana Zhalaliddin Rumi and poetry

The article deals with the Eastern poet Zhalaliddin Rumi, his opinions about the poetry.